

Patara Küçük Hamam: Kazı Öncesi Düşünceler

Şevket AKTAŞ*

Özet

Ana Caddenin batısındaki küçük bir tepe üzerinde konumlanır. Kentte yer alan Roma Dönemi hamamlarının en küçüğüdür ve diğer hamamlardan farklı bir plana sahiptir. Tonoz örtü başlangıcına kadar iyi korunmuş olan hamam poligonal duvar tekniğiyle örülmüştür. Hamam kuzey-güney doğrultuludur ve girişi doğudandır. Üç ana bölüme sahip yapının, güney başlangıcındaki dikdörtgen oda Apodyterium-Frigidarium, hemen kuzey bitişiğinde tepidarium ve kuzeye taşkın apsisli odası ise Caldarium'dur. Caldarium ve Tepidarium bölümlerinin duvarlarında, ısıtma sistemine yönelik terracotta çivi ve kaplama levhalarının tutturulduğu dübel yuvaları gözlemlenir.

Claudius Dönemi'nde inşa edilen aquadukt'un yanı sıra İmparatorluk Dönemi'nde kentin yeniden planlanması, hamam yapılarının artışındaki en temel etkidir. Patara'nın, bölgenin başkenti ve en önemli ana limanı olması da, hamam sayısının çokluğunu açıklar niteliktedir. Bu çalışmada, henüz kazısı yapılmayan Küçük Hamam'ın özelde kent, genelde ise bölge hamamları arasındaki önemi ve tarihsel süreç içindeki yeri saptanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Lykia, Patara, hamam

Abstract

The 'Small Bath' at Patara: Thoughts before Excavation

It is located west to the Main Street, on a small mound. Being the smallest among the Roman Period baths in the city, it also has a different floor plan. The bath is well preserved up to the level of the foot of the vaulted ceiling, with walls built of polygonal masonry. The bath lies on a north-south orientation with its entrance due east. The building has three main sections, with the rectangular room on its south end being the apodyterium-frigidarium, with the tepidarium attached just north, and the third being the apsidial room extending northward functioning as caldarium. Sockets where terracotta pins of a heating system would have been inserted are observed in the walls of the caldarium and tepidarium sections.

Apart from the Caludian aqueduct, the replanning the city underwent during the Imperial Period are the fundamental reasons behind the increase in the number of baths. Patara being the regional capital, and the most important main harbor is also explicative of the many baths in the city. This study will attempt to identify the importance of the yet unexcavated Small Bath among the baths of the city, and in the larger context, among the baths of the region, and also its place in the historical process.

Keywords: Lycia, Patara, bath.

Patara'da Roma Dönemi'ne tarihlenen dört hamamın¹ en küçüğü² olduğu gibi, ayrıca planı ve duvar örgü sistemi ile de diğer Patara örneklerinden ayrılır (Res. 1). Bu çalışmada, mevcut verilerle detaylı bir ön rapor hazırlanarak, yakın zamanda uygulamaya geçilecek kazı çalışmalarına yön vermek amaçlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Şevket AKTAŞ, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Yerleşke ANTALYA. E-mail: saktas@akdeniz.edu.tr

1 Farrington – Coulton 1990, 59 vd.; Farrington 1995, 156-158.; Işık 2011, 47-50.

2 Patara Liman ve Merkez Hamamları, F. Yegül tarafından küçük hamamlar arasında zikredilmiş olmasına karşın, makalenin konusunu oluşturan asıl Küçük Hamam'a değinilmemiştir, Yegül 2006, 287.

Kentteki Konumu:

Küçük Hamam³, Ana Cadde'nin yaklaşık 50 m batısındaki küçük bir tepe üzerinde konumlanır (Res. 2). Hamamın girişi doğu cepheden olup, Batı Portik arkasından Ana Cadde'ye bir ara sokakla bağlanır. Genel olarak hamamın, Roma Dönemi kent merkezinin (Ana Cadde/Agora) yakınında yer aldığını söylemek mümkündür.

Plan Özellikleri:

I Numaralı Mekân: Hamamın güneyindeki dikdörtgen planlı mekân, 3.90 x 8.10 m ölçülerinde olup doğu-batı yönelimlidir (Res. 3, 4). 1.00 m kalınlığındaki duvarların dolgu topraktan ölçülebilen yüksekliği 3.00/3.50 m.dir. Mekâna giriş, doğu duvardaki 1.00 m genişliğindeki kapıdan sağlanır. Batı duvarının büyük bir bölümü yıkılmış, diğer duvarlar ise tonoz başlangıcına dek korunmuştur. Hamamın üst örtüsünden iz veren ve günümüze en iyi konumda ulaşabilen tonoz parçası güney duvardadır. Tuğla ile yapılmış beşik tonozun dıştaki yüzü korniş hizasından tonoz yüksekliğine dek duvarla örülüdür; tonoz ile duvar arasındaki boşluk harçlı moloz taş ile doldurulmuştur. Mekânın batısında kuzey ve güney duvarlarda 0.60 m.lik bakışlımlı iki adet pilaster ile küçük bir alan oluşturulmuştur. Güney duvarda 1.15 m ve 0.95 m genişliğindeki açıklıkların yükseklikleri yoğun dolgu nedeniyle ölçülememiştir. Duvarlarda sıva izlerinin yanı sıra düzensiz bir şekilde yayılım gösteren dübel yuvalarının bulunmasına karşın, ısıtma sistemine ilişkin bir veri görülmez. Kuzey duvardaki 1.00 m genişliğindeki kapıyla II no.lu mekâna geçilir.

I no.lu mekânın güney dış duvarında, 5.75 m uzunluğunda, cephe taşları oyularak açılmış doğu-batı doğrultulu bir işçilik gözlemlenir (Res. 5). Yaklaşık 0.30 m yüksekliğinde ve 0.20 m derinliğindeki işçilik, batı yöndeki nişe dek uzar. Duvar yüzeyine sonradan açılan ve yukarı doğru bir yay çizen bu işçilik ile birlikte korunan harç izleri, bu alanda tonozlu bir yapının varlığını işaret eder. Yapıya sonradan eklenmiş olan bu mekâna girişin batıdan olması beklenir ve olasılıkla servis amaçlıdır.

I numaralı mekân duvarlarında ısıtma sistemine ilişkin bir veri bulunmaması ve güney duvarda gözlemlenen iki adet niş⁴ (Res. 6), mekânın Apodyterium/Frigidarium⁵ (soyunmalık-soğukluk) işlevine sahip olduğunu gösterir. Batı kısa kenarında karşılıklı iki pilasterle bölümlenen alanda ise havuz (Piscina) yer alıyor olmalıdır.

II numaralı Mekân: 6.25 x 4.85 m ölçülerindeki mekân kuzey-güney doğrultuludur. Tonoz başlangıcına kadar bütün duvarlar sağlam olarak korunmuş, doğu duvar üzerindeki tonozun ise büyük bölümü tahrip olmuştur (Res. 2, 6). Bu duvarın korniş hizasında ve tonoz başlangıcındaki pencerenin genişliği 1.30 m olup yüksekliği tespit edilememiştir (Res. 7). I numaralı mekândaki gibi tonozun dışı çatı seviyesine kadar duvarla yükseltilmiştir. Pencere açıklığının da bulunduğu doğu duvar üzerinde tonoz dolgusu ve dış duvar kısmen korunmuştur. II numaralı mekân duvarlarında düzenli yerleştirilmiş terracotta çivi ve mermer kaplama levhalarını bağlamaya yarayan dübel yuvaları bulunur. Duvar yüzeyinde üç sıra halinde düzenli bir şekilde sıralanan yuvalar, dikeyde 1.00/1.10 m yatayda ise 0.60 m aralıklarla dizilidir (Res. 8). Yuvalar yaklaşık 0.12x0.12 m ölçülerinde olup derinlikleri 0.05 m.dir (Res. 9). Bu mekânın köşeleri ile doğu ve batı duvarın merkezinde birer baca bulunur. Batı duvarda yer alan ve yüksekliği ölçülemeyen 1.05 m genişliğindeki bir kapıyla III numaralı mekâna geçilir.

3 Genel olarak bk. Farrington 1995; Işık 2000; Yegül 2006, 256, 264, 287; Işık 2011, 49.

4 Farrington 1995, 15; Gülşen 2007b, 455' de her iki yazar da bu iki açıklığı giriş olarak nitelemektedir. Ancak bu açıklıkların niş olduklarını Börekçi 1996, 5'de doğru olarak açıklamaktadır.

5 Farrington 1995, 157.

Bu bölümünün doğu dış duvarında yine beşik tonoz başlangıcında üç adet konsol bulunur (Res. 10). Bu konsollar 2.45 m aralıklarla dizili olup eni 0.40 m boyu 0.35 m ölçülerindedir. Derinlikleri kırık oldukları için ölçülememektedir. Konsolların varlığını iki farklı şekilde yorumlamak mümkündür. Örneklerini Patara'dan da bildiğimiz Mettius Modestus Takı'ndaki⁶ gibi büst veya Liman Hamamı Bazilika Thermarium'daki⁷ gibi kabartmalı altlıkların taşınmasına yönelik olabilir. İkinci kullanımı ise Granarium⁸ ve Meclis Binası⁹ ya da Andriake Doğu Hamamı'nda¹⁰ olduğu gibi bir üst örtüyü taşıma amaçlı olmalıdır. Bu cephede ve yerden yaklaşık 3 m yükseklikte ve konsolların alt hizasında farklı aralıklarda görülen dört adet dübel yuvası da bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

I ve III no.lu mekânların arasında yer alan ve duvarlarında ısıtma sistemine ait izler ile baca çıkışları bulunan mekân, Tepidarium¹¹ işlevli olmalıdır.

III. Numaralı Mekân: Hamamın batısındaki bu son mekân 6.00 x 10.20 m ölçülerinde olup kuzey güney doğrultuludur (Res. 3, 11). Güney ve batı duvardaki çıkıntılı bölüm kısmen yıkık durumdadır. Duvarlarda terracotta çivi ve mermer kaplama levhalarının bağlandığı dübel yuvaları gözlemlenir. Yuvaların ölçüleri II no.lu mekândakilerle aynıdır. Bu bölümde, 4'ü köşelerde biri ise apsiste toplam 5 adet baca bulunur. Hamamın en büyük bölümünü oluşturan mekânın kuzeyindeki apsistin derinliği 2.75 m.dir. Batı duvarda 2.35 x 2.35 m ölçülerinde dışa taşınmış bir alan mevcuttur. Bu alanın batısında (hamam dışında) görülen kemerli giriş, zemin altına açılır. Bu açıklık geç dönemde kapatılmıştır.

Tepidarium'un batısından bir kapıyla girilen III. no.lu mekân, duvarlarında ısıtma sistemine ilişkin izler ile kornişteki bacalar bu bölümün de tıpkı tepidarium gibi duvardan ısıtıldığını gösterir. Batı duvar dışında görülen ve zemin altına açılan kemerli açıklığın Praefurnium'a (Res. 12) ve hem batı hem de güney duvarındaki açıklıkların ise pencereye ait olma olasılığı, söz konusu mekânın en fazla güneş alan, dolayısıyla da en sıcak olan bölümü olduğunu gösterir. Praefurnium'un bu bölümde bulunması ve apsiste ve de batı duvardaki çıkıntı içinde yer alması beklenen sıcak su havuzları da bu bölümün Caldarium¹² olduğu düşüncesini kanıtlar.

Su Temini:

Bodamya'dan kemerlerle kente taşınan su, Doğucasarı eteklerindeki rezervuardan ihtiyaç duyulan yapılara dağıtılır. Küçük Hamam'ın suyunun da Nero Hamamı'na dağıtım yapan maslaktan geldiği düşünülür¹³. Pişmiş toprak künklerle taşınan temiz su maslaktan, Ana Cadde Batı Portik üzerinden geçerek hamama ulaşır (Res. 13). Aynı güzergâh atık su için de kullanılmıştır ve doğu-batı doğrultulu ara sokak zeminindeki 0.35x0.35 m ölçülerindeki üstü iri moloz taşlarla örtülü kanal, Ana Cadde'deki ana kanalizasyonuna bağlanır¹⁴. Bu gözlemler dışında, hamamın su sistemine ilişkin yüzeyde görülebilen başka bir veri bulunmamaktadır.

6 Işık 2011, 45.

7 Erkoç - Koçak 2015 (baskıda). Bu yapıda konsollar üzerindeki izlerden, hemen arkasındaki duvardaki dübel yuvalarından ve bu yuvalara oturan mevcut kabartmalı altlıklar üzerindeki kenet izlerinden, konsolların kabartmalı kaideleri taşıdığı doğru bir şekilde belgelenmiştir.

8 Işık 2011, 69. Granarium çatısının tonozlu olduğunu belirtmiş olmasına karşın tonozun üzerinin düz çatıyla kaplı olduğu açıklanmamıştır.

9 Korkut - Grosche 2007, 70, 178, Abb. 103-105. Meclis Binası'na ilişkin söz konusu yayında, doğu cephede yer alan stoanın üst örtüsünü taşıyan konsolların varlığına ilişkin bir değinide bulunulmamıştır. Binanın restorasyon çalışmalarında, söz konusu konsolların yerleri tespit edilmiş ve üst örtünün taşıyıcısı olarak yerlerine monte edilmiştir.

10 Çevik - Bulut 2014, 230.

11 Farrington 1995, 157.

12 Farrington 1995, 157.

13 Maslak zemininin deniz seviyesinden yaklaşık 16 m yüksekliğe sahip olması, yaklaşık aynı kotta bulunan Küçük Hamam'a temiz suyun bu maslaktan gitmiş olabileceğini düşündürür. Keza cadde üzerinden ara sokak altından geçen pişmiş toprak su boruları da, doğuya maslağa yönelmektedir.

14 Aktaş 2013, 57 Res. 27, 28.

Isıtma Sistemi:

Hamamın kazısı yapılmadığından, hypocaustum sistemine ilişkin bir yorum yapmak mümkün değildir ancak, batı duvardaki kemerli açıklığın praefurniuma ait olduğu düşünülmektedir. Diğer veriler ise hamam duvarlarında gözlemlenen duvar ısıtma sistemine ait izlerdir. II ve III no.lu mekân duvarlarında görülen ve yukarıda değinilen söz konusu yuvalar, Lykia hamamlarında yaygın olduğu bilinen terracotta çivi¹⁵ ve mermer levhaların tutturulmasına yöneliktir¹⁶. Ana Cadde kazılarında ele geçen pişmiş toprak çivilerin¹⁷, bu hamamla ilişkisi ancak, kazı sonrası kurulabilecektir. Bu çivilerin yaygın olarak Patara¹⁸, Tlos¹⁹, Balbura²⁰, Phaselis²¹ ve Andriake gibi 20'den fazla Lykia hamamda kullanıldığını bildiğimiz²² bu sistem, Lykia kentleri dışında Batı Anadolu kentlerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır²³.

Caldarium'un batısında, dışa taşıntılı bölümde olması beklenen sıcak su havuzu ile kapı ve pencere açıklıkları dışında, Tepidarium'un da hem alttan hem de duvarlardan ısıtıldığı anlaşılır²⁴. Ayrıca, Caldarium pencerelerinin en fazla ışık alan güney ve batı yönde yer almasını da, ısıtma sisteminin bir parçası olarak düşünmek gerekmektedir.

Tepidarium'un köşelerinde ve doğu ile batı duvarlarının ortasında 6 adet, caldarium köşelerinde ve apsis ortasında 5 adet olmak üzere toplam 11 adet baca bulunurken²⁵ (Res. 14), I no.lu Apodyterium/Frigidarium bölümünde hiç baca yoktur. Baca ve duvar yüzeyinde diğer mekânlarda görülen çivi yuvalarının bulunmaması da, bu mekânın salt alttan ısıtıldığını işaret eder.

Yapım Tekniği ve Malzeme:

Hamamın genelinde yerel kireç taşı, tonozlarında ise tuğla kullanılmıştır. Genel olarak duvarlarda polygonal taş işçiliği görülmesine karşın tonoz başlangıcını oluşturan korniş sırası, düzgün dikdörtgen bloklardan örülmüştür. Köşeler, kapı ve pencere ile özellikle doğu cephede polygonal blokların yüzeylerinin düz, diğer yönlerdeki blokların ise çerçevesi bosajlı işlendikleri görülür (Res. 3). Duvar aralarında bağlayıcı olarak harçlı moloz taş kullanılmıştır. Üst örtüyü oluşturan beşik tonozlarda tuğla ve harç kullanılmış (Res. 15), tonozların dışa bakan yüzlerinde ise polygonal bloklarla bir kabuk oluşturularak aradaki boşluklar harçlı moloz taş ile doldurulmuştur (Res. 16). Bu durum, çatıyla ilişkili olmalıdır. Zira, Akdeniz Bölgesi'nin yoğun yağış aldığı dikkate alındığında, beşik tonozların kırma çatı ile kapatıldığını düşünmek olasıdır²⁶ (Res. 17). Tonoz üzeri çatı ile örtülmesi uygulamasını yine Patara Granariumu'nda görmekteyiz²⁷.

15 Farrington – Coulton 1990, 56 vd.; Farrington 1995, 101 vd.; Korkut 2003, 445 vd.; Yegül 2006, 95. Küçük Hamam'da da olduğu gibi terracotta çivilerin Lykia hamamlarının genelinde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

16 Farrington – Coulton 1990, 61 vd.; Farrington 1995, 111 vd.; Korkut 2003, 457.

17 Aktaş 2013, 123, 322.

18 Korkut 2003, 453 vdd., Abb. 10.

19 Gülşen 2007a, 223 vdd., Res. 39-49.

20 Coulton 1986, 171 vdd.; Farrington – Coulton 1990, 55 vdd., Pl. 5a, Res. 2-4.

21 Farrington 1995, 105, Tab. 14.

22 Çevik – Bulut 2014, 233.

23 Bergama Doğu Hamamı örneği için bk. Radt 1999, Res. 88.

24 Isıtma sistemi ve su temini için bk. Brödner 1983, 18 vdd.; Heinz 1983, 187 Res. 194; Yegül 2006, 88 vdd.

25 Farrington 1995, 157; Gülşen 2007b, 455.

26 Tonoz üstü kırma çatılı örnekler için bk. Yegül 2006, Res. 199, 203, 307, 317.

27 Işık 2011, 69. Granarium'un sekiz bölümünün beşik tonozla örtüldüğü anılır iken, tonoz üstlerinde yalıtım amaçlı ikinci bir çatı sisteminden bahsedilmemiştir. Tonozların üst seviyesinden daha yüksek kote sahip olan cephe duvarları, tonozların bir çatıyla kapatıldığını düşündürür.

Değerlendirme:

Patara Küçük Hamam'ı hem kent planı içindeki konumu, hem de planı ile Lykia hamamları arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Kentteki Nero/Vespasian, Merkez ve Liman/Hurmalık Hamamları, kentin ana aksı üzerinde yer alırken, Küçük Hamam Ana Cadde'nin batısında yükselen yamaç üzerine konumlandırılmıştır. Patara ve bölge hamamları arasında 120 m² lik yüz ölçümü ile küçükler arasında yer almasının yanı sıra²⁸, kent planı içindeki özel konumu, hamamın diğer üç örnekle olan farklılığını ortaya koymaktadır. Bu farklılığın kronolojik ya da işlevsel olup olmadığı, ancak kazı çalışmalarından sonra anlaşılabilir bir durumdur. Bilindiği gibi bazı hamamlar belli bir ilgi alanı ya da meslek grubuna yönelik olabilirler²⁹. Örneğin Roma'daki Balnae Surae, Aventinus Tepesi'ndeki peristilli evlerin bulunduğu, geniş sütunlu caddeleri olan bir mahallede, yani yoğun iş ve ticaret yaşamının sürdüğü, siloların, işliklerin, çalışan insanların olduğu bir çevreye hizmet veren tabernaların bulunduğu yerdedir³⁰. Fakat Küçük Hamam olarak tanımlanan bu yapının, Nero/Vespasian Hamamı ile neredeyse karşı karşıya durduğu bilindiğinde, bu tür bir 'kullanımda farklılık' olgusunun bu aşamada öngörülmesi çok da doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Küçük Hamam'ın bir 'balnea' mı yoksa bir 'thermae' mi olduğu da yapıya yönelik önemli sorularımızdandır. Yazıtlarda belirtilen "balnea" ve "thermae" arasındaki başlıca farklılıklar mülkiyet ve boyutlarıdır. Balnea küçük kuruluşlardır, özel mülkiyet mallarıdır ve kent içindeki yoğun yapılaşmanın içindedir. Thermae ise hemen hiç istisnasız devlet ya da belediye mülkiyetinde yapılarıdır. Bir hamamın balnea ya da thermae olarak adlandırılmasında kesin kurallar yoktur. Kullanıcı açısından da bunun bir önemi bulunmamaktadır. Çünkü bir hamamın özel mülkiyet mi yoksa kamu malı mı olduğu kesin olarak bilinmesede, kullananlar için balnae ya da thermae birer kamu yapısıdır. Bunların her ikisi de halka açıktır, kullanımları belirli bir kesim ya da sınıf ile kısıtlı değildir³¹. Kesin olan, Roma İmparatorluk Dönemi'nde irili ufaklı hamamların varlıklarını hep bir arada korumalarıdır.

Küçük Hamam, kentteki Liman³² ve Merkez Hamamı³³ ile aynı plana sahip olmasa da, Caldarium'un yerleştiriliş açısından benzerlik gösterir. Söz konusu 3 hamamda da Caldarium, kuzey-güney doğrultulu ve batı açılımlı konumlandırılmıştır. Plan ve inşaat tekniği açısından kentteki diğer hamamlarla ortak bir özelliği bulunmayan Küçük Hamam, Lykia hamamları arasında plan açısından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Lykia'da yaygın olan ayna aksta yan yana dizili 3 dikdörtgen bölümden oluşan 'sıra tipi' hamam planlaması, Patara Küçük Hamam'ı için söz konusu değildir. Tepidarium ve Caldarium aynı aksta kuzey-güney yönelimli iken Apodyterium/Frigidarium doğu-batı doğrultuludur. Bu planın bölgedeki en yakın benzerine, MS 4. yüzyıla tarihlenen Arykanda Yazıtlı Ev olarak adlandırılan hamamda³⁴ rastlanılır. Arykanda Hamamı plan olarak benzerlik gösterse de, kullanılan malzeme ve inşaat tekniği açısından Patara Küçük Hamam'ından tamamen farklıdır. Küçük Hamam'da görülen polygonal duvar tekniği ve işçiliğinin en yakın benzerlerine ise Tlos Küçük Hamamı³⁵ ve özellikle Oinoanda MI 1 Hamamı'nda³⁶ rastlanılır.

28 Küçük Hamam, Lykia Bölgesi'ndeki hamamlar arasında Simena'dan sonraki en küçük olanıdır, Farrington 1995, 11, Tab. 2.

29 Küçük boyuttaki hamamların çok sayıda ve yaygın olarak yapılmaları, ısıtma ve kullanım kolaylığı yanında, bu varsayımı da akla getirmektedir, Yegül 2006, 21.

30 Yegül 2006, 64.

31 Yegül 2006, 33.

32 Farrington 1995, Res. 18.

33 Farrington 1995, Res. 23.

34 Farrington 1995, 80 vd.

35 Farrington 1995, 53.

36 Farrington 1995, 155 vd.

Tarih:

İmparator Claudius Dönemi'nde başlayan ve İmparatorlar Nero ve Vespasian dönemlerinde de inşası devam eden su iletim sistemi ile Patara kenti, düzenli su akışına kavuşmuştur³⁷. Bu nedenle su ihtiyaçları yüksek olan Nero/Vespasian, Liman ve Merkez hamamlarının bu süreçten sonra inşa edilmeleri doğaldır. Kentin, rezervleri olan kesintisiz akarsuyla buluşması, hiç kuşkusuz MS 2. yüzyıl başlarında ortaya çıkan yeni planlanma sürecinde de etkili olmuş, dönemin mimari zenginliğinin de etkisiyle yeni hamam yapıları ortaya çıkmıştır. Patara'nın önemli bir liman kenti oluşu ve bölgenin uzun yıllar başkentliğini yapması, kentteki dört hamamın varlık nedenini açıklar niteliktedir.

Patara Küçük Hamam'ı, A. Farrington tarafından MS 68 – 2. yüzyıla tarihlenmiş³⁸ olmasına karşın, kazısı henüz yapılmadığından kesin olarak tarihleme yapabilmek mümkün görünmemektedir. Ancak, duvar tekniği açısından benzerleri olan Tlos Küçük Hamam'ı MS 70 - 2. yüzyıla³⁹, Oinoanda MI 1 Hamamı ise MS 70 - 90⁴⁰ yıllarına tarihlenirler. Plan olarak benzeri Arykanda Yazıtlı Ev olarak anılan hamam ise MS 4. yüzyıldandır⁴¹. Dolayısıyla, gerek plan açısından gerekse de duvar tekniği açısından bakıldığında kesin bir tarihleme yapmak mümkün değildir. Çünkü, yukarıda anılan örnekler MS 1. - 4. yüzyıllar gibi oldukça uzun bir aralığa sahiptir. Yapının özellikle dış cephesinde baskın bir biçimde algılanan polygonal duvar örgü tekniği, bazı özellikleri ile örneğin Oinoanda'nın Hellenistik Dönem sur duvarlarını anımsatıyor olmasına rağmen⁴², bu tür duvarlara bölgede Roma Çağı içlerine kadar rastlanabiliyor olması⁴³, böyle bir erken tarihleme de bu aşamada sadece olasılık safhasında bırakılmaktadır.

İrdelemelerimizin de açıkça gösterdiği gibi Patara'daki Küçük Hamam'ın kazılması, Lykia/Anadolu hamamları araştırmalarında önemli sonuçlar ortaya çıkarmaya adaydır. Yapının oldukça iyi durumda günümüze ulaşmış olması ve başta çatısı olmak üzere restitüsyonuna olanak vermesi, bu özel yapının Patara örenyeri içinde bir "Hamam Müzesi" olarak düzenlenmesi umudumuzu da diri tutmaktadır,

37 Baykan – İşkan 2011; İşkan – Baykan 2013. Ayrıca bk. bu yayında Feyzullah Şahin makalesi.

38 Farrington 1995, 156.

39 Farrington 1995, 53.

40 Farrington 1995, 155 vd.

41 Çevik - Bulut 2014, 238'de Patara Küçük Hamam için olasılıkla, bölgede ki MS 4. yüzyıldan sonra yapılmış çok az örnekten biri olarak bahsederler.

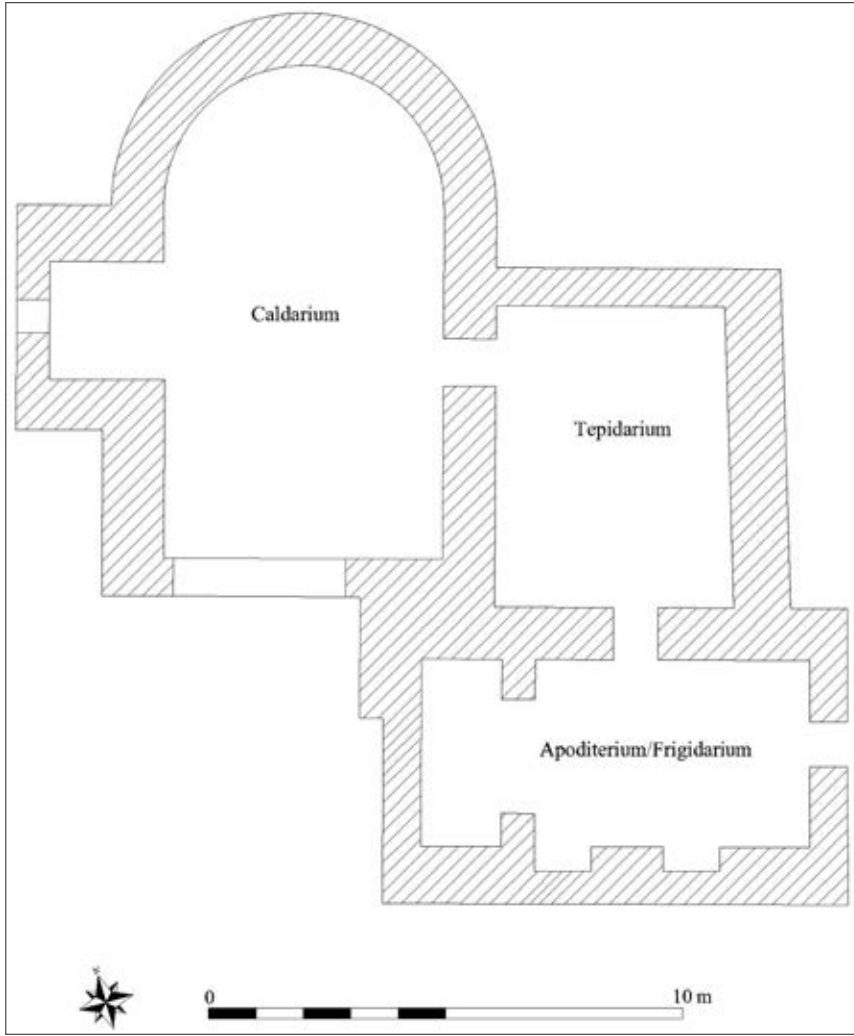
42 Bk. bu yayında Martin Bachmann makalesi.

43 Polygonal duvar işçiliği tarihleme konusunda kesin bir kriter oluşturmamaktadır. Özellikle Lykia Bölgesi'nde Hellenistik Dönem'de yoğun olarak kullanılan polygonal duvar tekniği Roma Dönemi sonlarına kadar da değişimler içererek kullanılmaya devam etmiştir. Patara'da da polygonal duvar tekniği ile yapılmış farklı dönemlere ait yapılar bulunmaktadır. Hellenistik Dönem öncesi polygonal duvar tekniği ile inşa edilmiş "Bey Konağı" için bk. Işık 2011, 31; Hellenistik Dönem için bk. Işık 2000, 77 Res. 62; Roma Dönemi örneği için bk. "Delik Kemer" Işık 2011, 42; Geç Roma örneği için bk. Işık 2011, 78.

Kaynakça

- Aktaş 2013 Ş. Aktaş, Patara Ana Caddesi (Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2013).
- Baykan – İşkan 2011 N. O. Baykan – H. İşkan, Patara (Gelemiş/Kalkan/Kaş/Antalya) Eski Kenti Su İletim ve Dağıtım Sistemi İMO 2. Su Yapıları Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 16-18 Eylül 2011, Diyarbakır (2011) 67-78.
- Boersma 1999 J. Boersma, Designing and constructing Roman baths, bk. J. DeLaine – D. E. Johnston (eds.), Roman Baths and Bathing. Proceedings of the First International Conference on Roman Baths, JRA 37, 1999, 191-198.
- Böreğçi 1996 A. Böreğçi, Patara Küçük Hamam (Yayınlanmamış Lisans Tezi, Antalya 1996).
- Brödner 1983 E. Brödner, Die römischen Thermen und das antike Badewesen (Darmstadt 1983).
- Bruer – Kunze 2010 S. G. Bruer – M Kunze, Stadtplan von Patara und Beobachtungen zu den Stadtmauern, Patara I.1 (İstanbul 2010).
- Coulton 1986 J. J. Coulton, Balbura 1986, AST 4, 1986, 171-178.
- Çevik – Bulut 2014 N. Çevik – S. Bulut, Andriake Doğu Hamamı: Bölgenin Hamam Mimarlığına Işık Tutan Yeni Bir Örnek, Adalya XVII, 2014, 221-262.
- Farrington 1995 A. Farrington, The Roman Baths of Lycia. An Architectural Study (Ankara 1995).
- Farrington - Coulton 1990 A. Farrington – J. J. Coulton, Terracotta spacer pins in Lycian Bath Building, AnatSt 40, 1990, 55-67.
- Heinz 1983 W. Heinz, Römische Thermen. Badewesen und Badeluxus im römischen Reich (Zürich - München 1983).
- Gülşen 2007a F. F. Gülşen, Wall Heating Systems in the Roman Period Lycian Baths –The Examples from Patara and Tlos, Adalya X, 2007, 223-258.
- Gülşen 2007b F. F. Gülşen, Patara'daki Roma Dönemi Hamamlarında Planlama ve Mimari, bk. B. Can - M Işık (ed.), Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları (Erzurum 2007) 453-470.
- Işık 2000 F. Işık, Patara. The History and Ruins of the Capital City of Lycian League (Antalya 2000).
- Işık 2011 F. Işık, Caput Gentis Lyciae. Patara: Lykia Soyunun Başkenti (Antalya 2011).
- İşkan – Baykan 2013 H. İşkan – N. O. Baykan, Neue Ergebnisse zur Wasserleitung von Patara/Türkei, BABesch Suppl. 24, 2013, 93-103.
- Korkut 2003 T. Korkut, Zur lykischen Badearchitektur im Lichte der Thermen von Patara, IstMitt 53, 2003, 445-459.
- Yegül 2006 F. Yegül, Antik Çağda Hamamlar ve Yıkama (çev. E. Erten, İstanbul 2006).

Res. 1
Küçük Hamam Plan.

Res. 2 Küçük Hamam genel

Res. 3
Küçük Hamam hava fotoğrafından
bölümler

Res. 4
Apodyterium-Frigidarium

Res. 5
Geç dönem servis yapısı işçiliği

Res. 6
Tepidarium

Res. 7
Tepidarium bölümü doğu pencere

Res. 8
Terracotta çivi ve dübel yuvaları

Res. 9
Terracotta çivi yuvası

Res. 10
Doğu cephe ve konsollar

Res. 11
Caldarium

Res. 12
Praefurnium

Res. 13
Batı Portik ara sokak temiz su ve
kanalizasyon sistemi

Res. 14
Isıtma sistemi baca çıkışı

Res. 15
Tuğla tonoz

Res. 16
Apodyterium-Tepidarium tonoz

Res. 17 Küçük Hamam yeniden kurma denemesi